

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

Carl-Göran Ekerwald, *Voltaire – liv och tänkesätt*. Norstedts Förlag, Stockholm 2000.

Carl-Göran Ekerwald fortsätter oförtrutet på sin svit "liv och tänkesätt", som nu nått fram till sitt fjärde nummer. Den tredje boken i serien – efter studier av Nietzsche och Goethe – ägnades Shakespeare och var en veritabel katastrof (se recension i *Samlaren* 2000, s. 265ff). Även om vi de facto vet en hel del om Barden och hans tid är lakunerna påfallande många och stora och den oförsiktige kan därför lätt falla för frestelsen att fylla ut dessa med mer eller mindre fantasifulle spekulationer, vilket Ekerwald beklagligtvis gjorde.

När det gäller den nya boken befinner vi oss drygt ett och ett halvt sekel närmare vår egen tid och källäget är självfallet ett helt annat. Dokumentationen är rik, för att inte säga överflödande. Det finns omkring 21.000 brev bevarade från Voltaire – att jämföra med sex autentiska namnteckningar av Shakespeare! – och man kan praktiskt taget följa hans förflyttningar dag för dag under hela hans 85-åriga liv, medan det för engelsmannens vidkommande finns årslänga räckor där dokumenten är tysta. Marginalen för spekulationer är alltså tämligen smal och det har varit välgörande för Ekerwalds studie, som nu är stramare och mer balanserad.

Visst kvarstår smärre olater som den stackatoartade stilen, retoriska frågor, dunkla formuleringar utan informationsvärde samt benägenheten att referera till senare konstnärer och kulturpersonligheter, vilket snarare fördunklar analysen än bygger upp den. Men glädjande nog är det denna gång bara smärre skönhetsfläckar i en i övrigt välskrivnen och klart disponerad framställning, som till sina huvuddelar är strikt kronologiskt upplagd.

I en något yvig inledning presenterar författaren några glimtar av Voltaire, från orientalisten Jakob Björnståhls besök hos den nära åttioårige filosofen, återgivet i resebrev från 1780-talet, till W. H. Audens utmärkta porträttdikt "Voltaire at Ferney". Andra ämnen som vidrörs är det på sina håll ända in i vår tid fortlevande hatet mot fransmannen och beskrivningar av honom som "ateist, cyniker, giftblåsa" (s. 17), där främst Schüch ställs vid skampålen. Men här nämns också svenskar som påverkats positivt av honom: Swedenborg, C. A. Ehrenswärd, Strindberg och Vilhelm Ekelund. Även Topelius omtalas i sammanhanget, vilket inte är lika självklart. Han påstås bland annat ha tagit intryck av Voltaires "humör och livssyn" (s. 19). Men dikten "Voltaires hjerta" från 1865 talar ett annat språk: "I femti år satt snillet kung/ På tankens herrskarstol/ Och bräckte mången fördom tung/ Och tände mången sol/ Men detta ljus var kallt som is,/ Och denna blixtr var hån,/ Och denna qvickhet, högt i pris,/ Var grin af en demon./ [---] / Det adertonde seklets man/ Förbytt Sven Dufvas lott:/ Ett dåligt hjerta hade han,/ Men hufvut, det var godt". –

Ekerwald diskuterar även innebörden av Flauberts yttrande om sin landsman – "Pour moi il est un Saint" – och tycks vilja se Voltaire som en taktisk medlöpare till etablissemangen, för att därigenom skapa manövreringsutrymme för sina fräna och orädda krav på reformer.

De återstående tjugoen kapitlen följer Voltaires liv från födelsen som utomäktenskapligt barn till en adelsman – ett länge nedtystat faktum – över hans sjuåriga vistelse i en jesuitskola, där han kom i kontakt och blev vän med den kommande franska politiska eliten och andra med tiden inflytelserika ungdomar, fram till den triumfartade återkomsten till Paris, med teaterbesök, direktörstal i Franska Akademien och besök av celebriteter som Gluck och Benjamin Franklin samt dödsfallet i prostatacancer fyra månader senare, efter ett flertal slaganfall och blodstörtningar. Scener från diktarens vistelse som herrgårdspatron på Les Délices och slottsherre på Ferney utanför Genève förevisas också. På den senare egendomen är han idogt verksam att uppföra verkstäder, arbetarhem, anlägga fabriker för skinnberedning, tillverkning av klockor och sidenstrumpor samt i färd med att modernisera jordbruket.

Förutom att Voltaire tidigt vande sig vid att obesvärat röra sig i maktens korridorer var han sedan barndomen förtrogen med ett liv i lyx och överflöd. När styvfadern dog 1722 – en tråkig bouppteckning kunde gärna ha lämnats utanför monografin – ärvde sonen nio miljoner kronor. Goda placeringar och ränta på utlånade pengar till högadeln medförde inkomster på sex miljoner och vid hans bortgång beräknades årsinkomsterna till sexton miljoner – allt omräknat i dagens penningvärde. Han hade alltså råd att låta förläggarna tjäna grova summor på bokförsäljningen och skänka teaterhonoraren till aktörerna (s. 28, s. 129f, s. 318).

Voltaires liv är dramatiskt och omväxlande och Ekerwald gör full rättvisa åt de olika faserna: de frigjorda libertinkretsarna vid hovet kring Ludvig XV och dennes förmyndare hertigen av Orléans samt på Temple, dessa vivörer som också kallade sig epikuréer (Ekerwald betonar med rätta att de inte hade mycket gemensamt med den grekiske filosofens måttfulla livsinställning, vilken senare dock på åtskilliga punkter sammanfaller med Voltaires, men han talar också litet oegentligt om "Epikuros texter" (s. 39), vilka ju blott är fragmentariskt bevarade); vidare förvisningen från Paris vid 22 års ålder, den årslånga inspärningen på Bastiljen året därpå, slagsmålen och överfallen, där inte ens hans vänner tog honom i försvar – "Stackars vän, ni är ett geni, ingen adelsman"; "Ni är poet och ni har fått stryk, det hör till!" – spionaktiviteterna, landsförvisningen till England 1726 – 1728 efter ytterligare tio dagar på Bastiljen samt hans umgänge med politiska och litterära storheter därstädes.

Övertygande personporträtt skisseras också med hjälp av fylliga brevutdrag av den femton år långa sam-

varon med Newtonöversättaren Emilie Du Chatelet på slottet Cirey i Lothringen, vars otrohet och dominans irriterade honom, av systerdottern Mme Denis som han hade ett nära trettiårigt förhållande med, av några yngre författare som han osjälvviskt och generöst gav sitt stöd, givetvis också av den komplicerade vänskapen med Fredrik II av Preussen samt av fiendskapen med fysikern Maupertius, som obarmhärtigt hudflängdes i de satiriska sagorna *Micromégas* och *Akakia*.

Vänskapen och senare brytningen med Rousseau ägnas ett helt kapitel. Den vanliga uppfattningen att misshälligheterna dem emellan skulle gå tillbaka på avvikande åsikter om teaterns vara eller icke vara i Genève avisas bestämt. Ekerwald anför i stället skillnaden mellan de två författarnas förmåga att leva upp till de ideal de predikade som avgörande orsak. Voltaire hade hånat ståndshögfärden och hyllat oberoendet och anspråkslösheten, men accepterat adelskap, grevetitel, välsignelser och guldmedaljonger från påven, medlemskap av Franska Akademien samt utnämningar till kunglig kammarherre och rikshistoriograf, men den fattige kopisten Rousseau tackar nej till årlig pension från Englands kung Georg III (s. 143, s. 147, s. 209f).

Intressant är också att Ekerwald vill tona ner motståndningarna mellan antagonisterna och i stället peka på viktiga föreningsband: båda ser det gudomliga i naturen, båda ivrar för instinkt och intuition samt kämpar för tolerans, jämlikhet och tankefrihet (s. 212).

Texterna och den litterära analysen kommer litet i skymundan, vilket knappt är ägnat att förväna eftersom Ekerwald intresserar sig för "liv och tänkesätt" och Voltaires produktion samtidigt är närmast oöverskådligt rik. Men några framhävs efter den succébetonade dramadebuten 1718 med *Oedipe*, vilken uppfattades som en politisk pjäs (s. 63f). Det gäller främst tre arbeten, äldst av dem *Histoire de Charles XII* från 1731, förbjuden att distribueras i Sverige fram till 1785 och utsatt för ständiga revideringar under författarens återstående levnad. Ekerwald betonar Voltaires källkritiska medvetenhet och den vikt han tydligt fäste vid verket genom att själv överlämna allt material till Bibliothèque Nationale (s. 106, s. 110, s. 100, s. 89). Några anförda citat om den svenske kungen belyser Voltaires värdering: "denne man, till hälften Alexander, till hälften Don Quijote" och "Karl XII krossade nästan sitt rike. Han var en större krigare, men jag tror att den andra [tsar Peter] är en större människa" (s. 89, s. 311).

Lika viktig för franska revolutionen uppges *Lettres philosophiques* vara (även utgiven under titeln *Lettres sur les Anglais*), en uppgörelse med det franska enväldet och ett försvar för yttrande- och religionsfrihet efter engelskt mönster. De tjugofyra breven publicerades 1733 och här påpekades även att den engelska adeln var skattepliktig och att landets kung delade sin makt med parlamentet.

Fanns där inte också en beslöjad mening till uppror? (s. 114). Boken brändes strax på bål av bödeln i Paris och samma öde väntade den tredje texten, *Dictionnaire Philosophique portatif*, som får ett av volymens större kapitel, vilket den är helt värd, såväl genom sin slagkraft och betydelse som i det faktum att den ännu ej översatts i sin helhet till svenska. Den utökades ständigt och i den slutliga utformningen från 1769 innehåller den 118 uppslagsord. Den – som vanligt – okände författaren förordade att påvedömet och munkväsendet borde avskaffas och vid sidan av politiken dominerar artiklar om religion och moral (s. 245, s. 253).

Här får Ekerwald också anledning att mer grundligt återkomma till den i åtskilliga passager tangerade frågan om Voltaires religion och antisemitism. Han konstaterar gång på gång att Voltaire bekämpar ateisternas gudsförnekelse och anser Guds existens vara bevisad genom människans tankeförmåga och förnuft samt till exempel gravitationslagen. Han är däremot fientligt inställd till de kristnas Gud och judarnas. Kyrkan bör vara kvar som en myndighet som ombesörjer folkbokföring, men dess egendom skall beslagas. Han söker ett omedelbart förhållande till Gud utan mellanhänder, trosbekännelser och riter: "Ingen talar om religionens själva essentiella innehåll, som ju är att göra gott. I stället talar man om dogmer" – eller "Han [deisten] tror att religionen varken består i åsikter om en obegriplig metafysik eller i fåfänga ceremonier utan i tillbedjan och rättvisa. Göra gott, det är hans kult. Underkasta sig Gud, hans lära" – eller "Detta himlavalv har Den Store Guden gjort, inte den Gud som människan uppfunnit" (s. 139, s. 241, s. 258, s. 71, s. 93, s. 257).

Vad gäller antisemitismen stämmer det att Voltaire tar avstånd från forntidens judar, alltså de som uppträder i *Gamla Testamentet*. Alla människor är väl Guds barn och talet om ett "utvalt folk" är bara ett sätt att maskera erövringspolitik på "de icke utvaldas" bekostnad. Dessutom har judendomen givit upphov till den förhatliga kristendomen som "övertar tanken om företräde [---] i vars namn man har fått rätten att förslava, tortera och utrota". Jesus är ett undantag som skulle förkasta de kristna som hycklare och bedragare. I stället för att älska varandra strider de hatfullt inbördes (s. 70f, s. 267, s. 254).

För att inte göra bilden av Voltaire ofullständig berör Ekerwald också hans engagemang i ett antal rättsaffärer, av vilka processen mot familjen Calas är den mest beryktade, vid sidan av fallen Sirven och Labarre. Om Voltaires upprördhet i det förstnämnda justitiemordet vittnar att han under drygt ett halvår 1762 skrev 463 brev i ärendet och året därpå publicerade *Traité sur la Tolérance*. Dessutom flyter en strid ström av pamfletter ur hans penna och han anställer tre av Frankrikes mest berömda advokater (s. 227, s. 229). Ekerwald skriver

att Voltaire intresserade sig i målet "[e]fter några dagars tvekan", men i själva verket var hans omedelbara reaktion att domen mot protestanterna var riktig – "Vi är inte värda mycket, men hugenotterna är värre än vi".

Ekerwald kryddar sin anrättning med livfulla anekdoter och elakheter, vilket inte känns malplacerat när det gäller att mejsla fram profil och temperament hos denne vid sidan av Swift kanske störste satirikern och avslöjaren av mänsklig falskhet och feghet under 1700-talet. Man anar också att författaren hyser en djup sympati för och känner valfrändskap med fransmannens saneringsverksamhet i sanningens och upplysningens tjänst.

Kanske går han dock någon gång för långt i sina försök att intellektualisera Voltaires aktiviteter. När denne skulle förevisas i en staty av skulptören Jean Baptiste Pigalle visade det färdiga verket en över åttiotaårig naken Voltaire. Ekerwald gör tappra försök att finna förklaringar till upptåget och hänvisar till framställningar av den kyniske filosofen Diogenes som ofta avbildades just naken. Så vidtar en rad komparationer där målet är att finna beröringspunkter mellan atenaren som bosatte sig i en tunna och det sentida pudrade salongslejonet, men de är tveksamma och sökta (s. 278f). Varför inte i stället se det som en sista grimas och upprorsgest från den i själen evige skolpojken som här ser ett sista tillfälle att chockera och utmana auktoriteterna? Än idag är statyn placerad i Louvrens källare.

Detta är förmodligen en av de bästa Voltaire-biografier av större format som givits ut på svenska, ett omdöme det känns speciellt glädjande att falla efter att ha förskräcks av och förvånats över Shakespeareboken.

Pär Hellström

Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Del IV: På jorden 1960–1990. Red. Elisabeth Møller Jensen, Lisbeth Larsson m.fl. Höganäs 1997. Del V: *Liv och verk.* Red. Elisabeth Møller Jensen, Love Finnich, Anne-Marie Mai. Höganäs 2000.

Mastodontprojektet Nordisk kvinnolitteraturhistoria är nu fullföljt. Det som 1981 inleddes med ambitionen att råda bot på frånvaron av och ointresset för kvinnliga författare i litteraturhistorieskrivningen resulterade i fyra litteraturhistoriska band och en biobibliografi fyllda av både författande kvinnor, deras liv och verk. (Biobibliografen tar upp drygt 800 namn.) Det är med andra ord en imponerande prestation, som inte minst är användbar som det *gynæceum* banden bildar. Här finns svart på vitt de namn, de verk och de berättelser som många gånger saknas i tidigare litteraturhistoriska utgåvor. Mot bakgrund av projektets inledande målsättning måste man konstatera att det lyckats. Norden har nu en kvinnlig litteraturhistoria det inte går att förneka.

Det fjärde bandet *På jorden* behandlar perioden 1960–1990 och är uppdelat i fem större avsnitt: "Förnyelser", "Förändra språket", "Världen i rörelse", "Bliva sig själv" samt "Ursprungsfolken". Enligt Unni Langås, en av redaktörerna, uttrycker dispositionen en vilja att sätta 70-talets "nya" kvinnomedvetande i centrum för förståelsen av både olika litterära rörelser och enskilda texter, och då inte minst den fokusering på och diskussion av språket, eller snarare texten, som lyfts fram i detta band. Detta framhålls också i förordet: "Det kulturhistoriska och litteratursociologiska stoff som utgjorde en stor del av de inledande banden har ersatts av en mer textorienterad framställning av samtidens litterära berättelser", skriver huvudredaktören Elisabeth Møller Jensen. Att detta val har sin bakgrund i projektgruppens egna erfarenheter av perioden låter Møller Jensen ana, och det har också sina fördelar. Genom detta grepp hamnar texterna och inte de författande kvinnorna i fokus. Läsaren får därigenom en litteraturhistoria som inte bara tar kvinnors texter på allvar, utan som också vinnlägger sig om att lyfta fram nyskapande och djärva litterära grepp hos enskilda verk samtidigt som den också finner gemensamma beröringspunkter mellan texter och författare. Med andra ord är det en litteraturhistoria som trots att utgångspunkten är kön, inte läser texterna i första hand som kvinnliga texter utan som litterära verk.

Betraktas *På jorden* ur ett kritiskt perspektiv som sätter användbarheten i första rummet framstår dock valet som något problematiskt. Bandet är en del av en litteraturhistoria som bör användas och också används i undervisning på olika nivåer. Den genomsnittlige läsaren närmar sig med all sannolikhet *På jorden* med en önskan om att få en komprimerad och översiktlig genomgång av skeenden, författarskap och verk under perioden. Man vill ha fakta och kanske också försök eller ansatser till orsaksförklaringar. Vilka var författarna? Vad gav de ut? Vad skrev de? Vilka böcker sålde? Vad skapade debatt? Och i vilka länder? Frågorna är många och väcks inte minst av de rubriker och den text som återges i bandet, men många av dem förblir också obesvarade. Dels på grund av att man valt bort kontexten till förmån för texten – ett val som med facit i hand ter sig som mindre lyckat. Varför inte både text och kontext? Dels därför att en del av de rubriker som används och de översikter som ges inte uppfyller de löften de implicerar.

Låt mig ta ett par exempel. Rubriken "Ett ljus mörker. Lyriker från 1960-talet" innehåller visserligen en bredare översikt av ett antal svenska kvinnliga lyriker verksamma under perioden, men nämner exempelvis inte Sonja Åkesson. Att orsaken till detta står att finna i att Åkesson tillhör de kanoniserade författarskap som tillägnats ett eget avsnitt är självklart. Frågan är dock